

אורי דסברג

תשעה באב בגלות

באחת השנים שהיתי בערב תשעה באב ובתשעה באב בארץ נכר, בניו-יורק שבארה"ב. היה זה דווקא בחנות נעליים, שאליה נקראתי כדי להשלים מנין בטרם הסעודה המפסקת. מצורת ההתארגנות במקום ניכר היה שתפילה במקום זה הינה דבר יום ביומו. שלוש תיבות של קופסאות הפכו בין רגע לעמודו של החזן, על הדרגש למדידת נעליים הונחה קופסת צדקה, ולידה קופסה מליאה בסידורים בכל הנוסחים האפשריים. זוהי שעת מנחה קבועה לבעלי העסקים שבסביבה, המשאירים את עסקיהם לרגע בידי עוזריהם, ובוטחים בריבונו של עולם, שבאותה עת הם שופכים לפניו את שיח לבם. זוהי תופעה נפוצה החוזרת על עצמה במאות מקומות, בחו"ל ובארץ, בבורסת היהלומים, בבנייני משרדים ובאזורי קניות.

בעת חזרת הש"ץ הבטתי סביבי. ולפתע נראה לי המקום מוכר וידוע. הרי אני מתפלל מנחה בחצר הכניסה לבית המקדש, מקום שבו חולצים הכהנים את נעליהם קודם לכניסתם לעבודת הקודש, כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא. היתה זו תחושה עילאית, של אופטימיות שפניה לעתיד.

אחד הספרים שצד את עיני היה ספר הקינות, אשר ממנו נשפך שיח הערב. התחושה שבאה תוך כדי העלעול בו העיבה על קודמתה, ולא רק משום הקינות שבו, שאת חלקן אנו אומרים בכל שנה ושנה.

"ויקונן ירמיהו על יאשיהו... ויתנום לחוק על ישראל" (דהיי"ב לה, כה). מני אותו יום ניתן חוק על ישראל - "כשמזדמן להם שום צער ובכיה שהם מקוננים ובוכים על המאורע, הם מזכירים זה הצער עמו; דוגמא בט' באב שמוזכרים קינות על ההרוגים בגזירות שאירעו בימינו" (רש"י, שם).¹ ואכן, ספר הקינות שלנו (בנוסחו האשכנזי), שיסודו באבלות על חורבן הבית פעמיים, מכיל קינות על עשרת הרוגי מלכות ("ארזי הלבנון אדירי התורה") שעלו על המוקד כשמונים שנה לאחר החורבן; על שריפת התורה ("שאלי שרופה באש")

1. לא באנו כאן אלא לדון בתוכנה של קינה מסוימת, ולא להרחיב את היריעה באשר לעצם הרעיון להוסיף קינה לספר הקינות או תפילה לספר התפילות. בענין זה מטפלים מאמריהם של מרדכי מאיר, אקדמות ט עמ' 77-99; הרב ישראל רוזן, צוהר ז עמ' 153-164; הרב מיכאל אברהם, צוהר ח עמ' 183-189; הרב ישראל רוזן, שם עמ' 191-193. מרדכי מאיר הוציא חוברת קינות לתשעה באב לזכר השואה, בשם: "זכור הנאקות ורעש הצעקות", וכלל שם את הקינה הנידונה להלן.

שאיירעה כ- 1300 שנה לאחר מכן, ועוד. איש לא טרח לצרף התנצלות או פסק הלכה להקדים לקינה, שלכאורה אינה במקומה ואינה בזמנה.

רק לשואה האיומה של דורותינו, שואת תרצח-תשה, לא רק שלא נקבעה קינה, אלא גם באותם ספרי קינות שלהן סופחו (!) קינות לציון שואה זו,² סופחו גם הסכמות והתנצלויות המתירות להתפלל עם חדשים אלו שמקרוב באו. "נכון וטוב להדפיס הקונטרס הנ"ל [קינות שחיברו גדולי עמנו הגאון"צ שליט"א על אבדן אחנב"י הקדושים שנהרגו על קדושת השם...]. ביחד עם ספר הקינות - בסופו - כדי שיהי הקונטרס מוכן בלא חיפוש אחריה בתשעה באב" (הרב משה שטערן, בעמ"ח שו"ת באר משה ז"ח). "בסופו!! למה לא באמצעותו? במה נגרע כוחה של השואה מכוחן של גזירות ת"ח-ת"ט או הריגת יהודי שפיירא במסעות הצלב ("מי יתן ראשי מים")?

אין אבל נמדד לפי כושרו הספרותי, נעימת קולו ומליצותיו, אך מן הסתם קינות שנבחרו הן אחדות מתוך עשרות ומאות, ואבן הבוחן לבחירתן הושתתה בין השאר על מרכיבים צדדיים אלו. בוודאי היו מקוננים/נות ששפכו ממר לבם על כל מי שלדעתם גרם או תרם משהו לצרה המתרחשת. עם חורבן הבית שאירע בשל שנאת חנם וריב אחים היו בוודאי רבים שהאשימו את אלו שליבו את אש השנאה קודם לחורבן, ואולי אף הביעו זאת במילים, במשפטים המתחרזים זה עם זה, מסודרים על פי א"ב, חתומים בתיבות שכל אחת מהן פותחת באות משמו של הכותב. אך יצירות אלו לא נשמרו לעד. עברנו נחרתו לדורות אותן קינות שיש בהן משקל, חריזה, אכרוסטיכון, ובעיקר תוכן: תיאורי זוועה ("אם תאכלנה נשים פריים עוללי טיפוחים") עם הודאה בחטא ("יעיני מעוללת ביוגית נכויה... גם על אלה אני בוכיה"), בקשת נקם ("העל כן נקראת איש מלחמה, צ'רין לכלות ובהם להנקמה") בתוספת תקוות לעתיד מזהיר יותר ("ישנה ויחלוף כליל כל ממלכות האלילים... לראות בטובת בחיריך לעלות בשמחתך בשובך אלי קדמות נעורייך"). בספר הקינות לא נותרו ברבות השנים אותן קינות המכות על חטא על לוח לבו של הזולת, השופכות את זעמן - גם אם בצדק - על אחים טועים, תועים ומתעים.

2. לנגד עיני עמד "סדר קינות לתשעה באב" שיצא לאור ע"י H & M Skull Cap בניו-יורק. קונטרס הקינות הנספח, שעליו מדובר כאן וממנו הציטוטים, נדפס בשנת תשמ"ח, בסופו. אל בתי הכנסת בארץ, באותם שאני מכיר, נכנסה רק קינתו של י"ל ביאלר "אלי אלי נפשי בכי". קינה זו פורסמה בשנת תשי"ח ע"י ועד הקהילות הקדושות בפולין ליום זכרון הקדושים. לפי הכתוב בספר המועדים כרך ז' (בעריכתו של ד"ר יום טוב לוינסקי, ת"א תשטז) עמ' 154-155, נתקבלה קינה זו לאומרה בציבור ביום הקדיש ובימי זכרון קדושי השואה. דווקא קינה זו אמרת בארץ בתשעה באב, ובספר הקינות הנ"ל שנדפס בחו"ל אין היא נזכרת כלל.

הרב מיכאל דב וייסמנדל עשה רבות להצלת יהודים ממכונת ההשמדה. בין השאר שלח מכתבים לכל קצוות תבל להעמיד את העמים האחרים ואת היהודים היושבים בינותם על גודל השואה ומוראותיה.³ עד לפטירתו בוי בכסלו תשי"ז לא יכול היה לסלוח לתנועה הציונית שלא התגיסה לעצור את גלגלי ההשמדה מתנועתם, ואין זה משנה אם היה בכוחה לעשות מה שלא הצליחו או שלא עשו מעצמות גדולות יותר, בעלות כח ובסיסי יציאה לפעולה. במר נפשו כתב קינה ("סֵלַח נָא אֶל-לְגוֹף יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִפְשׁוּ נְשָׁרְפֹתֵי"), אשר ערכה הספרותי והלשוני אולי אינו רב ביותר, אך, כאמור, אין המתאבל נמדד בכושר לשונו. בתוך קינה זו שפך את זעמו לא רק כלפי "עם אוכל אדם שוחט ילדיי", אלא גם כלפי "בן בורועו בוטח"⁴ -

אוי לְבָן מֵיָאן לְשֵׁאת שְׁם אָבִיו	מֵיָד עִם רוֹצְחוֹ,
וְגַם אֲזַנּוֹ אֲטֵם לְזַעַק דָּמוֹ	פְּסָף פּוֹפֵר וּבִאוֹן אֵב, וּבְהוֹנוֹ, וּבְדָמֵי
וַיְהִי כִי נִרְצַח, וַיֵּצֵא אֶל אֲחִיו -	דָּמוֹ -
אֵף מְצוֹת מוֹתוֹ לְשִׁפְחַת מַעֲמוֹ.	אֵף אֶת נַחְלָתוֹ שֶׁם לְאַפֵּר.
וּבְדִין בְּן יְרוּשָׁה לְקַח -	

ומכאן גם מסקנתו-בקשתו:

שוב יִשְׂרָאֵל אֶל בֵּיתֶךָ -
 כִּי אֵין דָּרְךָ רַק לְחִזּוֹר...
 שׁוּבָה דָרְךָ הַפֶּתַח -
 וְלֹא דָרְךָ חוֹר בְּחוֹמָה.

קינה זו, מזעזעת ככל שתהיה, בוודאי ראויה היא לאומרה. האם ראוי גם לנו לאומרה?

3 חיבר את הספר "מן המצר". וראה עליו בספרו של אברהם פוקס, "קראתי ואין עונה", הוצ' המחבר תשמ"ג.

4 הניקוד פה, כמובא במקור. בן המחבר כתב ביאור לקינה זו בתוך: "הרב חמ"ד וייסמנדל, תורת חמ"ד", ניו-יורק תשנ"ה עמ' שצו-תי.